

Dr Anna Makišová
Filozofická fakulta Univerzita v Novom Sade
makisova.anna@gmail.com

UDC 811.162.4:367.622
811.162.4:373.611
Originalan naučni rad

PREFIXÁLNE SUBSTANTÍVA¹

V práci sa hovorí o derivácii podstatných mien v slovenčine. Prefixálne tvorenie je príznačné pre slovesá. Podstatné mená sa tvoria hlavne sufixálne. Ako osobitnú skupinu môžeme vyčleniť čisto substantívne predpony. Do druhej skupiny zaraďujeme tie, ktorými sa odvodzujú slovesá, ale rovnako tak tvoríme aj podstatné mená. Do tretej skupiny patria predpony, ktoré v jazyku fungujú ako samostatné predložky.

Kľúčové slová: podstatné meno, derivácia, prefix, predložka, slovotvorná predpona

V práci sa zameriame na výskum tvorenia podstatných mien predponami. V tomto kontexte treba si ozrejmiť pojem slovotvorný rozbor. Čo všetko zahŕňa slovotvorný rozbor, ktoré elementy obsahuje. V rámci slovotvorného rozboru vyčleňujeme slovotvorný základ a slovotvorný formant (predponu, resp. príponu). Slovotvorná štruktúra sa nemusí zhodovať s morfeomatickou štruktúrou. “Slovotvorný základ je tá časť odvodeného slova, ktorá ostane po odtrhnutí formantu (prípony alebo predpony) a bezprostredne súvisí sémanticky a do istej miery aj formálne so základovým slovom.” (Ondrus, Horecký, Furdík 1980 : 85-86). V rámci slovotvorného formantu nás konkrétne bude zaujímať slovotvorná predpona. V jazykovede sa definuje ako tá “časť odvodeného slova, ktorá stojí pred slovotvorným základom a významovo ho modifikuje.” (Ondrus, Horecký, Furdík 1980 : 91). Slovotvorné predpony vo väčšine prípadov v jazyku sa vyskytujú ako samostatné slová. V jazyku fungujú ako predložky. Len niektoré predpony sa nevykytujú v spisovnej slovenčine ako predložky a to vy-, roz-, vz-. Predpony najčastejšie vznikli z predložiek. Predložky vyjadrujú konkretizáciu vzťahu medzi dvoma predmetmi, kým predpony modifikujú

1 Príspevok vznikol v rámci projektu 178017 *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi*, ktorý financuje Ministerstvo pre vedu a technologický rozvoj Republiky Srbska.

sémantiku novej lexémy. Tvorenie podstatných mien v slovenčine predponami nie je častý jav. Frekventovanejšie je tvorenie substantív príponami. V slovenčine rozlišujeme bohatú škálu prípon, ktorými sa tvoria podstatné mená.

Nové pomenovania vznikajú tvorením nových slov. Ako sa v literatúre uvádza, „tvorenie slov je teda jedným zo slovotvorných postupov. V slovenčine patrí k slovotvorným postupom tvorenie slov príponami, predponami, súčasné tvorenie predponami a príponami (prefixálno-sufixálne odvodzovanie), tvorenie pomocou paradigmy a skladanie.“ (Ondrus, Horecký, Furdík 1980 : 92). V rámci derivatológie sa nevytyčujú len pravidlá, ako sa tvoria nové slová, ale aj slová, ktoré sú ich východiskom, z ktorých sú utvorené.

Existujú rozličné názory jazykovedcov, kam derivatológiu zaradiť. Ján Horecký derivatológiu zaraďuje do lexikológie. Výsledkom tvorenia slov sú pomenovacie jednotky, slová. Český lingvista Miloš Dokulil derivatológiu ako aj J.Horecký zaraďuje k lexikológii, skúma celú slovnú zásobu v celom jej rozsahu. Ak si v rámci tvorenia slov všimame, ako sa mení morfológická stavba, vtedy tvorenie slov český lingvista Dokulil zaraďuje k morfológii. Juraj Furdík vyčleňuje derivatológiu ako osobitnú jazykovednú disciplínu. Spomínaný jazykovedec uvádza, že v rámci derivatológie treba skúmať nielen, ako sú slová utvorené, ale treba prihliadať aj na slová, ktoré sú ich východiskom, od ktorých sú utvorené. S tvorením nových slov je úzko spätá slovotvorná motivácia.

V slovenskej jazykovede zakladateľom náuky o tvorení slov je Ján Horecký. Medzi prvé jeho práce z oblasti slovotvorby určite patrí Slovotvorná sústava slovenčiny (1959). Už tu uvádza, že nemôžeme si izolovane všimnúť jednotlivé slovotvorné prípony a predpony buď ako prvky morfológické alebo ako lexikálne. Zo spomenutého postupu nemožno dospieť k nejakému systému. Vždy si treba všimnúť celé slová, slovotvorný základ i slovotvornú príponu, prípadne aj rozličné alternácie, ak sa vyskytujú pri tvorení slov. Vyčleňuje slovotvornú štruktúru slova od morfematickej štruktúry. Slovotvorba bola predmetom výskumu Jána Horeckého aj vo vysokoškolskej učebnici Slovenská lexikológia I (1971). Rovnako ako aj v predchádzajúcej monografii orientuje sa na tvorenie troch slovných druhov: podstatných mien, prídavných mien a sloviess. Za vlastný pojmový základ pomenovania uvádza onomaziologickú kategóriu. Aby sme pomenovali určitý jav, treba ho zaradiť do pojmovej triedy a bližšie určiť príznakom. Triedu pomenúva

onomaziologickou bázou a príznak onomaziologickým príznakom. O tvorení podstatných mien predponami Ján Horecký píše veľmi stručne. Na stranách 109-110 píše o predponách, ktorými tvoríme názvy osôb. Celkom krátko píše o odvodzovaní vecí, názvov vlastností názvy a názvov deja. Podobná koncepcia sa zachováva aj vo vysokoškolskej učebnici Súčasný slovenský spisovný jazyk Ondrus – Horecký – Furdík (1980). V porovnaní s predchádzajúcimi monografiami v krátkosti sa píše aj o tvorení prísloviak, čísloviak a zámen. Slovtvorba podstatných mien, dokonca ani prídavných mien a slovies, neprináša žiadne nové. Furdíkov výskum a prístup tvorenia slov teoreticky obohatil slovtvorný systém. Derivatológiu chápe ako súčasť lexikológie. „Skúma slovnú zásobu z hľadiska jej slovtvornej motivovanosti. Lexikálne jednotky, ktoré sú predmetom jej výskumu, poníma ako bilaterálne, existujúce v dialektickej jednote obsahu a formy. Tento fakt poskytuje lexikológii – a v jej rámci aj derivatológii – výhodnú možnosť analyzovať lexikálnu jednotku buď v smere od formy k obsahu alebo v smere od obsahu k forme.“ (Furdík 2004 : 31) Za metodologickú súčasť bádania v oblasti derivatológie Furdík vyčleňuje metódu dynamickej synchronie. Pri tvorení slov medzi synchroniou a diachroniou neexistuje ostrá hranica. Existujú také javy a procesy, ktoré sa z hľadiska synchronického nedajú vysvetliť.

V ďalšej časti práce pozornosť sústredíme na jednotlivé prefixy, ktoré sa zúčastňujú pri tvorení podstatných mien. Chceme upozorniť, že osobitne nevyčleňujeme podstatné mená, ktoré sú utvorené len prefixáciou a zvlášť lexémy, ktoré vznikli afixáciou. Materiál sme excerpovali z Morfematického slovníka slovenčiny, Krátkeho slovníka slovenského jazyka, Slovníka súčasného slovenského jazyka a-g, h-l a zo šesťzväzkového Slovníka slovenského jazyka. Ako uvádza jazykovedec Juraj Furdík, prefixálne tvorenie substantív v porovnaní so slovesami je menej produktívne. „Pri substantívach ide predovšetkým o predpony s konkrétnym miestnym a časovým významom alebo s významom mier: proti-hráč, pred-zápas, nad-poručik, pod-predseda, nad-váha, antifašista.“ (Furdík 2004 : 45)

Predpona bez- v spisovnej slovenčine sa vyskytuje aj ako predložka, ktorá sa spája s genitívom. Rovnako tak ako aj predložka, aj predpona v spojení s podstatným menom vyjadruje chýbanie, nedostatok, neprítomnosť niečoho, niekoho. Vždy neprítomnosť alebo chýbanie toho, čo je vyjadrené podstatným menom. V rámci lexém s predponou bez- vyčleňujeme skupinu, ktoré pomenávajú názvy vlastností:

bezmocnosť, bezbolesnosť, bezbožnosť, bezcitnosť, bezcieľnosť, bezhlasovosť, bezcharakternosť, bezfarebnosť, beznádejnosť, bezprávnosť, beztvornosť, názvy osôb: *bezbožník, bezcitník, bezdomovec* predmety: *bezдно*, pomenovanie priestoru: *bezcestie, behraničnosť, bezlesie*. Pri tomto type tvorenia je zastúpená nielen prefixácia, ale aj afixácia. Produktívne sú najmä substantíva, ktoré pomenávajú názvy vlastností, odvodené sufixom -osť. Na prefixálnej hranici, ak na to existujú podmienky, nastáva znelostná neutralizácia, napr. [bescitnosť], [besfarebnosť]. V odbornej literatúre Horecký (1959:157) a Ondrus, Horecký, Furdík (1980 :114) sa uvádza s predponou bez- ako zriedkavý typ *bezmocnosť*. Z excerpovaných dokladov vyplýva, že uvedenou predponou sa tvoria nielen názvy vlastností, ale aj priestorové pomenovania, osôb a predmetov.

Predpona do-/dô- v Slovníku slovenského jazyka 1 (1959:275) sa uvádza ako slovesná predpona. V jazyku sú aj podstatné mená utvorené so spomenutou predponou. Časový význam má lexéma *doobedie*, kým početnú skupinu lexém tvoria tie, ktoré sú odvodené prefixálno-sufixálne zo slovík: *dohadzovačka, dohľadnosť, dohovor, dochádzka, dochovávateľ, dopisovateľ, doplatok, dorastenec, doručovateľ, doskok, dostrel dohra*. Osobitnú skupinu tvoria názvy abstraktných pomenovaní s formantom -osť: *dočasnosť, dohľadnosť, dochvilnosť, dojemnosť, dojímavosť, doslovnosť, dospelosť, dostatočnosť, dostredivosť, dostupnosť, dokonalosť*. Predpona do- má svoj dlhý pendant dô-: *dôchodca, dôchodkyňa, dôchodok, dôkaz, dôvod, dôvtip, dôvera*. Osobitne sme vyčlenili skupinu abstraktných podstatných mien derivovaných príponou -osť: *dôkaznosť, dôkladnosť, dôverčivosť dôvtipnosť*. Lexéma do v spisovnom jazyku sa vyskytuje aj vo funkcii predložky s genitívom. V Slovenskej lexikológii 1 sme neevidovali výskyt substantív derivovaných predponou do-/dô.

V spisovnej slovenčine evidujeme výskyt predpony medzi- a predložky medzi. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1987:196) predložka medzi vyjadruje priestorové umiestnenie, časové zaradenie alebo vzájomný vzťah. Priestorové zaradenie vyjadrujú aj derivované podstatné mená predponou medzi-: *medzimesto, medzivrstva, medzivýsledok, medzipásmo, medziposchodie*. Na základe vyjadrenia priestorových vzťahov podľa teórie P. Pipera objekt lokalizácie (podstatné meno s predponou medzi-) je umiestnený medzi dvoma lokalizátormi. Ďalšiu skupinu tvoria lexémy s časovým významom: *medzičas, medziobdobie, medzivládie*.

Podstatné mená s predponou medzi- vždy vyjadrujú umiestnenie, polohu, ktorá je medzi dvoma inými predmetmi alebo časovo je vždy vo vzťahu k dvom časovým bodom, akoby niekde v strede. V odbornej literatúre Ondrus, Horecký, Furdík (1980 : 109) uvádzajú ako doklad preponou medzi- utvorený názov veci *medzivrstva*.

Predpona na-/ná- v slovníku sa uvádza ako slovesná predpona. Keď si všimneme slovnú zásobu slovenského jazyka podľa excerptovaných dokladov, môžeme konštatovať, že afixáciou sa tvoria podstatné mená, ktoré majú v základe sloveso: *nábeh, naberačka, nabijač, nábor, nácvik, náčrt, náčuv, nádrž, nádych*; priestorové zaradenie na osi horizontálnej vyjadruje podstatné meno *nádvorie*. Priestorovú lokalizáciu na osi vertikálnej vyjadruje lexéma *návršie*. Ako osobitnú skupinu môžeme vyčleniť mužské osobné názvy: *nacvičovateľ, nápadník, nafúkanec, nakladateľ*. V slovenskom jazyku evidujeme aj predložku na, ktorá sa spája s akuzatívom a lokálom. Predpona na- sa neuvádza v Lexikológii (1980) ako predpona, ktorou sa derivujú substantíva.

Predpona nad- patrí výlučne k substantívnym predponám a tvoríme ňou názvy osôb: *nadporučík, nadčlovek, nadlesník, nadľudia, nadrealista*. Ide o skupinu osobných mužských podstatných mien. Tento typ tvorenia uvádza aj Furdík (2004:45) a Ondrus, Horecký, Furdík (1980:100). Ďalšiu skupinu tvoria abstraktné podstatné mená mužského rodu, ktoré vyjadrujú vyššiu mieru, napr. *nadčas, nadhľad, nadplán*, alebo ženského rodu: *nadčasovosť, nadľudskosť, nadmernosť, nadváha, nadprodukcia, nadvláda*, iné zase vyjadrujú miesto položené, umiestnené vyššie od niečoho, supralokačný význam: *nadhľavník, nadhmat, nadlaktie, nadoblička, nadpis, nadjazd, nadchádzka, nadstavba*. Pri podstatných menách ako *nadvýkon, nadvýroba, nadvýrobok* vyskytujú sa až dve prefixálne morfémy, nad-, vy-. Predpona má miestne vyjadrenie, podstatné meno v spojení s predponou vyjadruje vyššie umiestnenie, umiestnenie nad niečím, vzhľadom na vertikálnu os ide o supralokatívne vyjadrenie, prípadne osoba má vyššiu hodnotu. Lexéma nad v jazyku funguje aj ako predložka. Zvyčajne sa spája s akuzatívom alebo inštrumentálom. Okrem podoby nad v jazyku bežná je aj vokalizovaná podoba nado. Predpona nado- so substantívom sa nevyskytuje. Predponou nad- sa vyjadruje modifikovaný vzťah ku skutočnosti vyjadrenej v motivujúcom slove. Na prefixálnej hranici môže nastať spodobovanie spoluhlások podľa znelosti, ak na to existujú podmienky, napr. [natčasovosť], [natplán], [natprodukcia] a pod.

Záporovou predponou *ne-* sa tvoria popieracie substantíva, popiera sa obsah slova. Osobitnú skupinu tvoria názvy osôb mužského rodu: *neodborník, nevojak, nestraník, nefajčiar, Neslovák*; názvy vecí: *nediel*; názvy vlastností: *nevláda, nedôvera, nespokojnosť, nevďačnosť, neučenosť, nepohotovosť, nesystematickosť, nedokonalosť, nesmelosť, neznalosť, nebohatosť, neochota, nenáležitosť*. Predpona *ne-* ako produktívna pri tvorení názvov osôb a vlastností sa uvádza aj v odbornej literatúre Ondrus, Horecký, Furdík (1980 :100, 114). Pridaním predpony *ne-* lexéma nadobúda protikladný zmysel. Pri tomto type tvorenia produktívny je sufix *-osť*, ktorým sa derivujú abstraktné pomenovania a názvy vlastností. Je to nesamostatná časť, v jazyku sa nevyskytuje ako predložka.

Predpona *pa-* sa spája nielen s podstatnými menami, ale aj s prídavnými menami a príslovkami. Spojením predpony s podstatným menom lexéma nadobúda význam niečoho neskutočného, nepravého, falšovaného. Tento typ tvorenia nie je produktívny, excerpovali sme len niekoľko lexém, ktoré pomenúvajú názvy vecí, nástrojov, osôb alebo sú to abstraktné pomenovania: *pakoreň, palist, paroj, pakľúč, paveda, pavedec, paumelec, pazvuk*. Predponu *pa-* uvádza trojica autorov Ondrus, Horecký, Furdík (1980 :109) ako produktívnu pri tvorení názvov vecí, *pakoreň*.

Predponou *po-* derivujú sa podstatné mená zo sloviac a vyjadrujú dej: *pochop, pochvala, posudok, postup, poskok, pokrik, pokrok*. Iné lexémy majú miestny význam, pomenúvajú okolie niečoho: *povodie, poriečie, pohraničie, pomedzie*. Ako osobitnú skupinu sme vyčlenili názvy osôb: *pomstiteľ, požiarnik, povozník, potravinár, poručík*. Vyskytuje sa aj dlhý pendant predpony *pô-*: *pôrod, pôrodnica, pôrodnosť, pôvabnosť, pôžitok*. Lexémy s predponou *po-/pô-* sme vyexcerpovali z Morfematického slovníka slovenčiny. Horecký (1971) a Ondrus, Horecký, Furdík (1980) substantíva tohto typu neuvádzajú.

Predponu *pod-* zaraďujeme medzi substantívne predpony. Jej význam je v určitej opozícii s predponou *nad-*, lebo v spojení so substantívom vyjadruje umiestnenie alebo ako súčasť niečoho vždy o stupeň nižšie, ako označuje základné pomenovanie. Vyčleňujeme lexémy, ktoré pomenúvajú názvy osôb mužského rodu: *poddôstojník, podhorár, podnájomník, podplukovník, podúradník, podveliteľ, podpredseda, podstarosta*. Uvedené pomenovania v určitej hierarchii sú zaradené o stupeň nižšie, ako označuje základné pomenovanie. O tejto skupine sa zmieňuje aj Ondrus, Horecký, Furdík (1980:100) a Furdík (2004:45). Ďalšiu skupinu tvoria

substantíva, ktoré pomenúvajú umiestnenie pod niečím. Ak by sme pozorovali priestorové umiestnenie na vertikálnej osi, substantíva sa vyznačujú sublokatívnosťou: *podbradok, podbrušina, podhlavnik, podkolenie, podjazd, podpalubie*. Osobitnú skupinu tvoria názvy vecí ako súčasť nejakého vyššieho celku: *podtext, podtitul, podskupina, pododdiel*. Predponou pod- sa tvoria relatíva. Sú to slová vyjadrujúce modifikovaný vzťah ku skutočnosti vyjadrenej v motivujúcom slove. Na prefixálnej hranici nastáva znelostná neutralizácia, napr. [potpalubie], [potkolenie], [potstarosta].

Lexémy, ktoré vo svojom zložení obsahujú predponu pol-, pomenúvajú také veci a predmety, ktoré sú polovicou veci označovanej druhou časťou slova, napr. *poldeň, poloblúk, polčas, polliter*. Trochu odlišný význam majú lexémy, ktoré obsahujú predponu polo-; pomenúvajú také predmety, ktoré sú len čiastočne vecou označovanou pomocou druhej časti slova, napr. *polovodič, polosirota, polobrat* (pomenúvajú neúplnú, čiastočnú vlastnosť predmetov alebo javov). Osobitnú skupinu tvoria názvy osôb: *polointeligent, polovzdelanec, poloblázon*; názvy vecí: *polliter, polkruh, polmesiac, polotovar, polovýrobok, polovodič*, názvy vlastností: *polovzdelanosť, poloučenosť, polozávisť*. Aj u Ondrusa, Horeckého, Furdíka (1980 : 100, 114) sa píše o tvorení názvov osôb, vecí a vlastností s predponou polo-.

Predponou pra- sa v slovenčine tvoria podstatné mená a prídavné mená. Osobitne sme vyčlenili skupinu pomenovaní, ktoré pomenúvajú osoby mužského a ženského rodu: *prababička, pračlovek, praľudia, pradedo, pramať, pramater, praobyvateľ, praotec, prarodič, Praslovan, pravnuke, pravnučka*. Ďalšiu skupinu tvoria lexémy, v ktorých sa predpona spája s konkrétnym alebo abstraktným podstatným menom mužského rodu: *prajazyk, prales, prapôvod, praprvek, pravek*, ženského rodu: *prahora, pralátka, prapríčina, prasila, pravlasť*. Ide o mechanické pripojenie predpony k podstatnému menu. Sémantika odvodených lexém vyjadruje modifikovaný vzťah ku skutočnosti vyjadrenej v motivujúcom slove. Modifikovaná lexéma s predponou nadobúda význam starého, dávneho, predhistorického, prvotného, buď nedotknuté zásahmi človeka (*prales*). Predponou pra- sa tvoria aj prídavné mená, ktoré vyjadrujú vyššiu mieru vlastnosti.

Predpona pre- vyjadruje premiestnenie do iného bodu alebo na iné miesto na povrchu, premiestnenie po povrchu: *preskok, prenos* (podstatné mená odvodené od sloviess). Spôsob slovesného deja *premena, prevaha*; s významom na iný spôsob *prebal, prekryt*. Od sloviess sú odvodené aj *prejazd, preukaz, preukážka, preukazník*,

prechod, prepad, prestrel, prelet, prelom, previs, prestavba, prenik. Podstatné mená tohto typu pomenúvajú činnosť, pohyb, dej. Osobitnú skupinu tvoria lexémy, pri ktorých sa uplatňuje afixácia sufixom *-osť*. Pomenúvajú hojnú mieru nejakej vlastnosti: *prebujnenosť, prebytočnosť, precibrenosť, precitlivenosť*. Pre sa v spisovnej slovenčine vyskytuje aj ako predložka v spojení s akuzatívom.

Predpona *pred-* patrí medzi substantívne predpony. V spisovnej slovenčine sa vyskytuje nielen ako predpona, ale aj ako predložka s inštrumentálom a akuzatívom. Predponou *pred-* sa tvoria názvy osôb: *predrečník, predtanečník, predchodca*, názvy vecí a nástrojov: *predokraj, predstupeň, predložka, predplodina, predplúžok*. Tvorenie osôb a vecí vyčleňujú aj Ondrus, Horecký, Furdík (1980 : 100, 109). Ako osobitnú skupinu sme vyčlenili názvy miesta s antepozičným významom: *predmestie, predlaktie, preddvorie, preddomie, predvýkrmňa*; názvy deja od dejových substantív sa tvoria veľmi zriedka: *predúprava, predhovor, predklon, predspev*; časový význam majú lexémy: *predhistória, predpoludnie, predvečer, predjarié, predobedie*. Predponou *pred-* modifikujeme význam nových lexém, že niečo predchádza v čase alebo v poradí, alebo je umiestnené pred niečím. Význam predložky sa prenáša aj na predponu. Lexémy utvorené predponou *pred-* vyjadrujú modifikovaný vzťah motivujúceho slova. Predpona *pred-* sa vykytuje aj ako vokalizovaná podoba *predo-*: *predohra, predohrávka*. Na prefixálnej hranici nastáva spodobovanie spoluhlások podľa znelosti, napr. [pretklon], [pretspev], [pretstupeň].

Predponou *prie-* sa tvoria podstatné mená od podstatných mien: *priedomie, priecestie, priečelie, priečin, priečinok, priehlbeň, priehlbina, priehrada, priehyb, priechod, priekopa, prielaz, prielez, prielom, priepasť, prieplav, prieruba, priesmyk, priepust, prieliv*, sú to názvy miesta so statickým významom; časový význam je obsiahnutý lexémou *priebeh, priedel*; do skupiny názvov osôb zaraďujeme *priebojník, priekopník, priekopníčka, priekupník, priekupníčka, prieskumník, priestupník, prievozník*; rovnako tak lexéma *priebojník* patrí aj do skupiny názvov vecí, kam zaraďujeme aj *priepustka, prieramok*; lexémy ktoré pomenúvajú jednotlivé časti ľudského tela: *priehlavok, priehrštie (spojené dve hrste)*; súvislosť so slovesom sa črtá pri lexéme: *prievan*; medzi abstraktné podstatné mená sme vyčlenili *priehľad, priehľadnosť, priechodnosť, priepustnosť, prieskum, priestupok*; názvy rastlín *priesada, prieslinka*. Vyčleňujeme dve podstatné mená odvodené zo sloviac, ktoré označujú dej: *priebeh, prievan*. Výsledok deja vyjadrujú pomenovania *priestrel,*

prieraz, prierez, prienik, priemet, priestupok. Bohatú skupinu tvoria podstatné mená derivované afixálne produktívnym sufixom *-osť* a označujú abstraktné pojmy: *prieberčivosť, priebojnosť, priehl'adnosť, priechodnosť, priemernosť, priepustnosť, prieraznosť, priestupnosť, priesvitnosť, priezračnosť*. O tvorení substantív predponou *prie-* písal aj Horecký (1996). Uvádza, že predpona *prie-* je homonymná s predponou *pre-*, vlastne ide o predlžovanie už spomenutej. Tvorí sa ňou substantíva zo slovíes. Z dokladov však vyplýva, že predponou *prie-* sa derivujú substantíva aj zo substantív.

Predpona *proti-* v spojení s podstatným menom vyjadruje statické alebo dynamické významy. V spisovnej slovenčine sa vyskytuje aj ako predložka, ktorá sa viaže s datívom. Význam, ktorý sa viaže na predložku, prenáša sa aj na predponu. Podľa toho môžeme vymedziť statický význam predpony *proti-*, keď spojením predpony s podstatným menom vyjadrujeme, označujeme, že sa niečo vyskytuje na opačnej strane alebo v opozícii: *protihodnota, protioplán, protipól, protijed, protiklad, protilátka, protislužba, protizákonnosť, protimelódia, protimienka, protihlas, protiváha*. Dynamický príznak alebo smerovanie činnosti opačným smerom vyjadrujú lexémy: *protiakcia, protichod, protichodnosť, protiodpor, protismer, protitlak, protiúder, protiútok, protivietor*. Ďalšiu skupinu podstatných mien tvoria názvy osôb mužského rodu: *protipápež, protikandidát, protihráč, protichodca, proticisár*; názvy osôb ženského rodu utvorené od mužských pomenovaní prechýľovaním: *protihráčka*; názvy vecí: *protinávrh, protioplán, protizávažie, protiargument, protidôkaz*, názvy vlastností: *protichodnosť, protikladnosť, protiprávnosť, protirečivosť, protismernosť*. Slová utvorené predponou *proti-* majú modifikovaný význam v porovnaní s motivujúcim slovom, niečo je vždy buď v opačnej pozícii, na opačnej strane od motivantu. Aj v odbornej literatúre Ondrus, Horecký, Furdík (1980 : 100, 109) uvádzajú tvorenie osôb a vecí predponou *proti-*. Značne frekventovanejšia je predpona *proti-*, keď ide o tvorenie prídavných mien.

Predpona *roz-/rozo-* v lingvistickej literatúre sa uvádza ako slovesná. Vyskytuje sa aj v spojení s podstatnými menami, ktoré majú v základe sloveso. Vyjadrujú smerovanie deja: *rozbeh, rozchod, rozostup, rozhl'ad*; názvy osôb: *rozkrádač, rozbijač, rozohrávač, rozprávač*; delenie celku: *rozbor, rozklad, roznáška*; názvy vlastností: *rozcítenosť, rozmernosť, rozochvenosť, rozrušenosť, rozvážnosť*.

Predpona *s-/z-/zo-* sa rovnako, ako aj predchádzajúca, uvádza ako slovesná predpona. Vyskytuje sa aj pri tvorení podstatných mien, ktoré sú odvodené od slovíes:

skon, zbeh, zoskok.

Predpona *vz-* a vokalizovaná podoba *vzo-* v Slovníku slovenského jazyka sa uvádza ako slovesná predpona. V súčasnom slovesnom jazyku sa vyskytuje dosť veľká skupina substantív odvodených od slovíes s predponou *vz-*: *vzbúrenec, vzlet, vztyk, vzdych, vztlak, vzdialenosť, vzdúvadlo, vzhľad, vzletnosť, vzostup, vzostupnosť*.

V práci sme sa pokúsili poukázať na tvorenie podstatných mien predponami. Spomenutý typ tvorenia je príznačný pre slovesá. V odbornej literatúre o danej problematike sa písalo málo, preto sme sa pokúsili vyčleniť jednotlivé predpony a na základe sémantických kritérií sme vyčlenili názvy osôb, vlastností, abstraktné pomenovania, pomenovania s časovým, miestnym významom. Na základe excerpovaného materiálu vyčlenili sme 18 predpôn, ktorými tvoríme podstatné mená. Počet dokladov určite nie je úplný. Bolo by možné doplniť ne jeden doklad, ale aj tak vidieť, že podstatné mená v spojení s predponou vyjadrujú rozličné významy. Niekedy len malý odtieň pri predpone *pol-/polo-* mení sémantický význam slova.

Slovotvorné predpony sú veľmi často homofónne s predložkami. Domáce predpony majú varianty, ktoré sa tvoria vokalizáciou. Pri tvorení podstatných mien predpona, ktorá má svoj variant, je *pred-/predo-*, *pol-/polo-*, *vz-/vzo-*. Okrem vokalizácie pri predponách nastávajú aj vokalické alternácie krátky vokál – dlhý vokál *do-/dô-*, *na-/ná-*, *po-/pô-*, *pre-/prie-*. Predpony sa spájajú s neodvodenými podstatnými menami, ale v práci sme uviedli aj doklady na prefixálno-sufixálne tvorenie podstatných mien. Nevyčleňovali sme ich ako osobitnú skupinu. Uvedené predpony sa pridávajú tesne na koreň ako *polkruh, protiplán*, ale v niektorých prípadoch prefixálna morféma spolu s príslušnou odvodzovacou príponou funguje ako rozštiepená morféma: *prie-dom-ie, prie-hrad-k-a, prie-kup-ník-ø*. Väčšina slovenských predpôn vznikla z predložiek.

V spisovnej slovenčine sú predpony, ktoré sa v jazyku vyskytujú aj vo funkcii predložiek: *bez, do, medzi, na, nad, po, pod, pre, pred, proti*. Medzi čisto substantívne predpony zaraďujeme *nad-*, *pod-*, *pred-*. Predpony *do-*, *pre-*, *roz-* možno vyčleniť ako slovesné, hoci sa nimi niekedy tvoria aj podstatné mená. Na prefixálnej hranici nikdy nenastávajú alternácie. Zmeny tohto typu sú možné len na hranici základu a sufixu. Na prefixálnej hranici môže dôjsť len k znelostnej neutralizácii v prípade, že sa prefix končí na znelú spoluhlásku, napr. *nad-*, *pod-*, *pred-*, *roz-*, *bez-*.

LITERATÚRA

Dokulil, Miloš (1962). *Tvoření slov v češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Furdík, Juraj (2004). *Slovenská slovtvorba*. Prešov: Náuka.

Horecký, Ján (1959). *Slovtvorná sústava slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 74-142.

Horecký, Ján (1995). Predložka proti a predpona proti-. *Kultúra slova*, 29, č. 5, 275 – 278.

Horecký, Ján (1996): O predpone prie-. *Kultúra slova*, 30, č. 1, 16-20.

Krátky slovník slovenského jazyka (1987) (Red. Ján Kačala). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.

Ondrus, Pavel, Horecký, Ján, Furdík, Juraj (1980). *Súčasný spisovný slovenský jazyk. Lexikológia*. Bratislava: SPN, s.85-114.

Piper, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Pisárčiková, Mária a kol. (1988). *Jazyková poradňa odpovedá*. Bratislava: SPN.

Slovník súčasného slovenského jazyka I (1959). (Red. Štefan Peciar). Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.

Slovník súčasného slovenského jazyka a-g (2006). (Red. Klára Buzássyová, Alexandra Jarošová). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.

Slovník súčasného slovenského jazyka h-l (2011). (Red. Klára Buzássyová, Alexandra Jarošová). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.

Sokolová, Miloslava, Moško, Gustáv a kol. (1999). *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka.

Anna Makišová

IMENICE SA PREFIKSIMA

rezime

U radu se govori o prefiksnoj derivaciji imenica u slovačkom jeziku. Prefiksacija je tipična za glagole. Imenice se u slovačkom jeziku grade prvenstveno pomoću sufiksa. U

radu navodimo najčešće prefiske domaćeg porekla. Dodavanjem prefiksa na osnovu ne menja se vrsta reči, dok sufiksi vrlo često menjaju vrstu reči. Prefiks zadržava svoje značenje. Na prefiksnoj granici od fonetskih promena može doći jedino do jednačenje suglasnika po zvučnosti. U okviru prefiksa izdvojili smo kao posebnu grupu prefikse pomoću kojih se grade samo imenice. U drugu grupu svrstali smo prefikse koji učestvuju u derivaciji i glagola, i menica. Treću grupu čine prefiksi koji u jeziku funkcionišu kao samostalne reči, predlozi.

Ključne reči: imenica, derivacija, prefiks, predlog, osnova.

Anna Makišová

PREFIXED NOUNS

Summary

The paper discusses prefix derivation of nouns in the Slovak language. Prefixation is typical of verbs and in Slovak nouns are primarily formed with suffixes. This paper lists the most frequent domestic prefixes. The adding of the prefix to the base does not change the word class, whereas the adding of the suffix often does. Prefixes keep their meaning. The phonetic change that can occur at the prefix boundaries is assimilation. The larger group of prefixes consists of several categories. One of them is the special groups of denominal prefixes, whereas another group includes prefixes that are used both in deverbal and denominal derivation. The third group consists of prefixes that function as independent words in language, i.e. as prepositions.

Key words: noun, derivation, prefix, preposition, base.